

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego

NARODOWE
CENTRUM
KULTURY

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu Narodowego Centrum Kultury: Dom Kultury+ Inicjatywy lokalne. Edycja 2022

RAPORT Z DIAGNOZY POTENCJAŁU KULTUROTWÓRCZEGO GMINY HANNA

*TKALNIA INICJATYW
od pomysłu do sukcesu*

Pracownia Diagnoz i Badań Społecznych
Agnieszka Duda-Jastrzębska
Marta Nazaruk-Napora
Amelia Kowalczyk

Czerwiec 2022

Spis treści

Wprowadzenie.....	3
Realizacja badań.....	3
Charakterystyka gminy	4
Wyniki badań.....	5
Tematy ważne dla społeczności.....	5
Tradycja - skarb i wyróżnik gminy.....	5
Przyroda i krajobraz	8
Integracja poprzez działanie.....	11
Historia gminy i sołectw.....	12
Warsztaty i zainteresowania	14
Ważne miejsca.....	17
Grupy, którym warto zadedykować działania.....	18
Pomysły dla przyszłych działań.....	18
Podsumowanie	19

Wprowadzenie

Każda gmina ma swoją specyfikę, swoje skarby i potencjał. Na tych elementach warto się skupić, by wspólnie z mieszkańcami i mieszkankami gminy tworzyć nowe działania i wydarzenia kulturalne. Informacje o skarbach i potencjale gminy można przeczytać na kolejnych stronach tego raportu.

Celem projektu Tkalnia inicjatyw było uzyskanie, w pierwszym etapie, informacji o potencjale do tworzenia kultury wśród mieszkańców gminy oraz przeprowadzenie konkursu, a w drugim będzie realizacja inicjatyw oddolnych. Program Dom Kultury + Inicjatywy Lokalne dąży do pobudzenia aktywności mieszkańców i ich udziału w tworzeniu lokalnej oferty kulturalnej. Dzięki etapowi badawczemu możliwe jest rozpoznanie kierunków działań ważnych dla mieszkańców.

Realizacja badań

Niniejszy raport przedstawia informacje zebrane w czasie badań diagnostycznych realizowanych w gminie Hanna. Głównym ich celem było poszukiwanie potencjału kulturotwórczego mieszkańców i mieszanek gminy, organizacji, instytucji a także dziedzictwa kulturowego i tożsamości miejsc.

Diagnoza została przeprowadzona między marcem a czerwcem 2022 i objęła szereg działań badawczych:

- ankietę online (4 wypełnienia)
- ankietę papierową (27 wypełnień)
- tzw. wiszące pytanie "Co ma się w Hannie wykluczyć z kultury?" (35 wypełnień)
- wywiady grupowe (1 grupa w szkole podstawowej w Holeszowie, 2 grupy w szkole podstawowej w Hannie, 1 grupa w szkole podstawowej w Dołhobrodach)
- wywiady indywidualne (7)
- warsztat mapujący, otwierający działania (poznanie mieszkańców, mieszanek i skarbów gminy - ok. 30 osób)
- warsztat kreatywny, połączony z otwarciem konkursu i wsparciem w zgłaszanych pomysłach (około 20 osób).

Zbieranie materiału wspierał i współrealizował także zespół ośrodka kultury, zarówno umożliwiając nam dotarcie do osób i grup, jak również prowadząc samodzielnie spotkania i realizując atrakcyjne i interesujące tzw. "wiszące pytanie".

Prowadząc badania opieraliśmy się na uzgodnionej z zespołem ośrodka kultury koncepcji badawczej i szukaliśmy przede wszystkim odpowiedzi na pytania dotyczące ważnych tematów, miejsc czy wydarzeń, które ogniskują uwagę mieszkańców i mieszanek, które są lubiane i mają potencjał, by zachęcić ludzi do działania. Punktem wyjścia dla badań są zasoby społeczności, jej kapitał i wzajemne relacje, a nie same potrzeby czy oczekiwania. Dzięki wiedzy o potencjale, a więc o osobach, tematach, działaniach, które już mają moc, by poruszyć i zachęcić do działania innych, łatwiej jest budować przyszłe inicjatywy i pomysły. Zebrane materiały dużo mówią też o potrzebach i warto mieć je także na uwadze, natomiast nieraz mogą one być jednostkowe czy chwilowe.

Charakterystyka gminy

Gmina Hanna zlokalizowana jest w województwie lubelskim, powiecie włodawskim, na obszarze 139 kilometrów kwadratowych. Zamieszkuje ją około 3000 mieszkańców i liczba ta zmniejsza się w ostatnich latach. Na terenie Hanny znajduje się 12 wsi (Hanna, Dańce, Dołhobrody, Holeszów, Holeszów PGR, Janówka, Konstantyn, Kuzawka, Lack, Nowy Holeszów, Pawłuki oraz Zaświatycze).

Gmina położona jest na Polesiu Zachodnim, wzdłuż rzeki Bug i granicy polsko-białoruskiej. Mieszkańcy i mieszkanki terenu zajmują się przede wszystkim rolnictwem. Nie ma w gminie inwestycji przemysłowych, co podnosi jej walory rolnicze, turystyczne i ekologiczne.

W gminie zlokalizowane są 4 szkoły podstawowe, wszystkie prowadzone przez organizacje pozarządowe: w Hannie, Dołhobrodach, Zaświatyczach i Holeszowie. Szkoły ponadpodstawowe znajdują się poza terenem gminy.

Nazwa Hanna powstała w XVI wieku i, jak mówi legenda, pochodzi od Anny Jagiellonki, która zadowolona z przyjęcia w czasie podróży zgodziła się by nadać osadzie swoje imię (w brzmieniu zgodnym z lokalną gwarą). Wcześniej, w X - XV wieku tereny gminy były obszarem spotkania wpływów Rusi i Polski, a także Wielkiego Księstwa Litewskiego. Gminę przez wieki zamieszkiwali wyznawcy religii grekokatolickiej, prawosławia, protestantyzmu, kościoła unickiego i katolicyzmu, który w wyniku powojennych przesiedleń stopniowo stał się dominującym rytem. Zabytki zlokalizowane w gminie mają charakter sakralny, a ich historia związana jest z wielokulturową historią gminy, praktykowanymi tu wyznaniami, narodowością i tożsamością mieszkańców.

Zabytki i miejsca pamięci gminy Hanna:

- Centrum Religijno-Zabytkowe w Hannie - zespół odrestaurowanych budynków w centrum Hanny, z zabytkowym kościołem św. Apostołów Piotra i Pawła z XVIII w. (pierwotnie cerkiew unicka, a następnie prawosławna), obrazem Matki Boskiej Hanneńskiej, Zegarem Męki Pańskiej (miejsce modlitwy) oraz odrestaurowanym budynkiem organistówki,
- Dołhobrody - kościół wzniesiony na miejscu dawnej cerkwi, z częścią jej wyposażenia,
- Janówka - prawosławna kapliczka z 1936 roku z ikoną Matki Boskiej Kazańskiej, przywieziona z Rosji w 1918; obok niej zlokalizowana jest nowa cerkiew (budowa zakończona w 2001 roku),
- Lack - kościół p.w. Matki Boskiej Bolesnej, wcześniej cerkiew prawosławna, zabytkowe nagrobki na cmentarzu,
- Stawki - ślady wczesnośredniowiecznej osady wraz z cmentarzyskiem,
- Kuzawka - tablica upamiętniająca miejsce, z którego w 1776 r. odpłynął na galerze do Gdańska Tadeusz Kościuszko udając się do Ameryki,
- Janówka - pomnik upamiętniający powstanie styczniowe.

Ponadto na terenie gminy znajdują się liczne krzyże i kapliczki, które mają swoje ciekawe i najczęściej nieznane historie powstania.

Bardzo ważnym walorem gminy jest przyroda, przede wszystkim nadbużańskie łąki, mokradła. Zlokalizowane są tu tereny objęte ochroną w ramach Nadbużańskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu.

Tereny gminy są szczególnie cenne względu na liczne ostoje ptactwa, obserwuje się tutaj jastrzębie, sowy, kruki, kuropatwy, skowronki, oraz bardzo liczne ptactwo wodne - czaple siwą, żurawie, a także zagrożone wyginięciem wodniczki. To właśnie te ptaki ma chronić program „Wzmocnienie południowo-wschodniej metapopulacji wodniczki *Acrocephalus paludicola* w Polsce” Ogólnopolskiego Towarzystwa Ochrony Ptaków realizowany w okolicy Holeszowa.

Wyniki badań

Tematy ważne dla społeczności

Poniżej prezentujemy wyniki badań w podziale na główne kierunki tematyczne. Wątki te mogą być inspiracją do dalszych działań kulturalnych i animacyjnych. W czasie badań wskazywane były jako cenne i interesujące przez uczestników i uczestniczki warsztatów czy indywidualnych rozmów.

Tradycja - skarb i wyróżnik gminy

Tradycja i sztuka ludowa wskazywane są, jako największy skarb gminy. Mieszka na tym terenie wiele osób, które pielęgnują tradycję regionu. Zajmują się nią zarówno znawcy (twórcy ludowi, regionaliści), jak i mieszkańcy i mieszkanki, którzy chcą się uczyć i kultywować zwyczaje. Lokalni twórcy są znani i cenieni lokalnie, jak i na terenie całej Polski. Osoby biorące udział w badaniach wskazują szereg zasłużonych postaci związanych z regionem. Podkreślają też dumę z tradycji i z tego, że w ich małej ojczyźnie jest ona żywa. Co ważne, również dzieci i młodzież biorą udział w realizowanych w gminie warsztatach związanych z dawnymi zwyczajami, rzemiosłem itp. Mieszkańcy i mieszkanki biorący udział w badaniach wskazywali ważne dla nich nurty tradycji, które zostały opisane poniżej.

Ważne wątki związane z tradycją:

- śpiew i zespoły ludowe, np. „Jutrzenka” (obecnie mniej aktywny), „Dołhobrodzkie Zadułyńce” (śpiewający także w lokalnej gwarze chachłackiej); podkreślano, że zespoły mają w repertuarze także pieśni obrzędowe, wskazywano ich uczestnictwo i zdobyte nagrody w ważnych przeglądach, np. Festiwalu Kapel i Śpiewaków Ludowych w Kazimierzu Dolnym, Festiwalu Folkloru Polskiego „*Sabałowe Bajania*” czy nagrody im. Oskara Kolberga „*Za zasługi dla kultury ludowej*”.
- drewniana, tradycyjna architektura: również była wskazywana, jako wyróżnik gminy, a zwłaszcza Centrum Religijno-Zabytkowe w Hannie, duma mieszkańców i mieszanek okolicy: *“Sama Hanna, bo tam mieszkałam, przez lata była nijaka. Tak naprawdę kościół przyciągał turystów, ale nie za często. Dopiero po remoncie od 2019 roku dużo się zmieniło. Całe centrum zostało zrewitalizowane. Do tego trasa Green Velo i teraz więcej się dzieje.”*

Wypowiedź osoby uczestniczącej w badaniach

- gwara chachłacka¹: nadal w gminie są osoby, które mówią gwarą, niektórzy wspominali, że znają ją z domu, z rodzinnych rozmów, ale już nią nie mówią; w gwarze uczą się

¹ <https://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/etnografia-lubelszczyzny-gwara-chachlacka-ukrainska/>

śpiewać także dzieci; język chachłacki to gwara pogranicza, terenów wschodu Lubelszczyzny i Podlasia, jest tradycją ustną, bez zapisu i łączy w sobie elementy sąsiedzkich języków: polskiego, ukraińskiego, białoruskiego i rusińskiego; jej specyfiką jest duża zmienność, nawet sąsiednie miejscowości nieraz różniły się w sposobach wymowy czy słownictwie; uczestnicy i uczestniczki badań wskazywali znajomość języka chachłackiego jako cenną umiejętność; wspomniano także o twórcach ludowych, którzy się nią posługują, np. Kazimiera Pawluk, poetka ludowa,

- twórcy ludowi: są licznie wskazywani przez mieszkańców i mieszkanki gminy, ich praca jest ceniona, a wiele osób miało też okazję brać udział w warsztatach przez nich prowadzonych; symbolem twórczości lokalnej jest pani Stanisława Kowalewska, tkaczka u której lekcje pobierają osoby z całej Polski, ale także wspomniano lokalnych poetów i poetki, plecionkarza, pisankarzy i pisankarki, tkaczki i koronkarki, śpiewaczki; wiele z nich nagrodzonych zostało za dorobek Nagrodą im. Oskara Kolberga,
- tkactwo i tworzenie pereborów to jedna z najważniejszych ludowych umiejętności, która, jak się zdaje, ponownie staje się tematem zainteresowań wielu osób; jak wspominała twórczyni ludowa: *w każdej miejscowości dawniej były warsztaty, ale w tej chwili część ludzi popaliło, niektórzy krosna zachowali. To teraz to jest na czasie, dużo chętnych.* Warsztaty tkackie realizowane są przy różnych okazjach w wielu miejscach, zarówno na terenie gminy, jak i w województwie. W gminie prowadzi się również zajęcia tkackie dla dzieci.

Dla dzieci były warsztaty na ramkach w Hannie i w okolicy; widać od małego, kto ma do czego zamiłowanie.

Wypowiedź osoby uczestniczącej w badaniach

- strój ludowy związany jest przede wszystkim z działalnością zespołów śpiewaczych i Kół Gospodyń Wiejskich, którym zależy, by móc prezentować się w odpowiednich, tradycyjnych ubiorach, a te powinny zawierać tkany perebor,
- koronkarstwo, podobnie jak haft, wskazywany jest jako jedna z praktykowanych tradycji ludowych, w gminie są twórczynie ludowe zajmujące się tymi tematami i przekazujące je kolejnym adeptom,
- plecionkarstwo było wspomniane przez wiele osób jako praktykowane w starszych pokoleniach rodziny, obecnie wskazywano jedną osobę kultywującą tę umiejętność: Józefa Matczuka (wyplot koszy z wikliny, wyplot z trzciny czy też korzeni sosny),
- budowa łodzi drewnianych, również należąca do lokalnej tradycji, w badaniach wspomniano realizowane w gminie warsztaty przypominające tę technikę; tradycyjną łódź można obejrzeć w centrum Hanny, tuż obok ściany z murałem,
- kulinaria to jeden z ważniejszych tematów dla społeczności, silnie związany z tradycją, jest wiele lokalnych potraw, goszczą na domowych stołach, ale też są tematem warsztatów realizowanych przez ośrodek kultury czy Koła Gospodyń Wiejskich, promowane poza gminą, na festiwalach i konkursach; wśród wymienianych potraw znaleźć można: pyruchi z duszoju, schab suszony po dołhobrodzku, korowaj, Pymchy, nadziewane holopki oraz nalewki, ale najbardziej znaną i potrawą wciąż obecną w tej części Polski na stole w Wigilię, jest kisiel z kaszy gryczanej.

W wielkiej kuchni stał wielki stół, na stole leżał chleb. Jak ten chleb smakował! To był smak domu. Pamiętam też słodką bułkę, pieczoną na cały tydzień. W centrum domu był piec chlebowy. Matka na przykład na poczekaniu robiła placki, kładła na fajerkach. Znow ten zapach domu... Jedliśmy bardzo prosto. Bardzo smakował mi kisiel gryczany. Jak się uwarzył i zastygł, kroїło się go w kostkę. Z omastą z cebulkami podpieczonymi na świątecznym oleju. Znakomite jedzenie.²

Fragment wypowiedzi S. Baja, Dziennik Wschodni

Oprócz wymienianych twórców ludowych i osób kultywujących tradycje wskazywano, także obecność kronikarzy, rejestrujących ważne wydarzenia, zbierających lokalną historię. Ich wiedza i zebrany materiał to prawdziwy skarb dla gminy i osób pracujących z dziedzictwem.³

Skarbem gminy określany jest też prof. Stanisław Baj i jego malarstwo. S. Baj, to utytułowany malarz i profesor Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, pochodzący z Dołhobród. Profesor jest honorowym obywatelem gminy, w swojej sztuce utrwala jej piękno, wracając do motywów nadbużańskiej wsi i przyrody. Z jego osobą są też związane plenery malarskie "Klimaty Hanny". Stanisław Baj spędza wiele czasu w rodzinnych Dołhobrodach, jest ambasadorem miejscowości i gminy, a także miłości do jej krajobrazu i tradycji.

Biorąc pod uwagę wypowiedzi osób badanych, dumę i znajomość lokalnych tradycji, ale też podkreślane zainteresowanie realizowanym warsztatami, można wnioskować, że temat ten jest w gminie żywy. Oznacza, że warto opierać działania kulturalne o lokalne tradycje i sztukę ludową, a także dbać o jej przekaz dla kolejnych pokoleń oraz o zachowanie pamiątek i wspomnień. W tym momencie z badań widać powszechność tradycji w rodzinach w pokoleniach ojców i dziadków i zanikanie umiejętności w pokoleniu obecnych dorosłych. Jednocześnie wiele osób wyraża zainteresowanie nauką, tę chęć widać także (choć mniej wyraźnie w wypowiedziach młodzieży szkoły podstawowej). Potwierdzają to też opinie realizatorów warsztatów i twórców ludowych przekazujących kolejnym pokoleniom swoje umiejętności.

Moja mam tkła dywany. Mam dwie szafki dywanów, przekładam tylko od moli. Tata - plecionki z wikliny robił.

Wypowiedź osoby uczestniczącej w badaniach

Zarówno ośrodek kultury, szkoły, jak i organizacje, czy Koła Gospodyń wiejskich dbają i pielęgnują tradycje, realizują warsztaty, promują twórców ludowych. Oprócz różnego rodzaju warsztatów, czy wydarzeń umożliwiających prezentowanie dokonań, co ważne jest i dla mieszkańców i mieszkank, i dla twórców i twórczyń. Warto wskazać też realizowany kilka lat temu projekt, którego efektem jest mural Prząśniczka zlokalizowany w centrum miejscowości. Obraz ten ukazuje dwa najważniejsze elementy lokalnej tożsamości - tradycje związane z tkactwem i piękny krajobraz.

² https://www.dziennikwschodni.pl/magazyn/jestem-ciagle-w-drodze-malarz-stanislaw-baj-o-zyciu-dawniej-i-dzis-w-malej-wsi-nad-bugiem,n,1000257337.html?fbclid=IwAR300kRLLnPQODLgUScrepy8ilBvbjTMepYuVpRV4GxiQX_f7LrJzL BkzEc

³ http://obrazy-olejne.co/dolhobrody/NA_POBUZU-KAZIMIERZ_BAJ.PDF

Mural Prząśniczka

Przyroda i krajobraz

W wypowiedziach mieszkańców i mieszanek gminy Hanna równie często jak tradycja, obecny jest niepowtarzalny krajobraz i przyroda. Choć same w sobie jeszcze nie stanowią kultury, to jednak są tu z nią nierozdzielnie związane, przenikają obyczajowość, tradycje, stanowią inspirację dla artystów (np. podczas plenerów malarskich pn. "Klimaty Hanny") czy legend, są elementem tożsamości. Najczęściej wspomniano nadbużańskie łąki i zakola rzeki, ale też obszary położone nad rzeką Hanką (która w lokalnej gwarze nazywana była drymlykiem):

I jeszcze taki tam jest, taka rzeka Hanka, płynie i na tej, ta Hanka po, po, u nas w naszej gwarze nazywa się drymlyk, czyli od drzema, drzemania drymlyk, i tam koło tego drymlyka było źródło prawdziwe i lu... źródło takie kiedyś było, i była woda uzdrawiająca. Ludzie wierzyli jak tej wody się napije, to wyzdrowieje. To, to pamiętam koło tego mostu, na tym drymlyku, na tej rzece po polsku Hance. O cu, tura płynie, płynie do Buga przez Hannę.

Cytat ze zbiorów Teatru NN⁴

Podczas rozmów podkreślano rolniczy charakter i urodę pól, piękno i bogactwo lasów (koło Hanny czy w Janówce). Wraz z nimi przywoływano spokój i ciszę. Osoby uczestniczące w badaniach wspominały o tym, że lubią spacerować, odpoczywać w lesie, zbierać grzyby.

Piękne krajobrazy, urokliwe łąki i pola, cisza i spokój.

Wypowiedź osoby uczestniczącej w badaniach

4 <https://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/show-content/publication/54485?id=54485>

Wyjątkowość krajobrazu gminy wynika z jednej strony położenia nad Bugiem i obecności podmokłych łąk będących siedliskiem licznych ptactw. Z drugiej strony krajobraz jest przetworzony przez człowieka, ale nie w intensywny sposób. Nie ma tu przemysłu czy dużych zabudowań, są za to liczne pola.

My (...) jesteśmy zainteresowani tymi tematami, znajomi jedni bardziej inni mniej, ale naprawdę większość osób jest uwrażliwiona i świadoma, że są zagrożone gatunki. To ważne dla osób otoczonych polami, łąkami, korzystamy z dobrodziejstw, kojące dźwięki ptaków - to ważne doświadczenie dla wielu osób.

Wypowiedź osoby uczestniczącej w badaniach

W okolicy podejmowanych jest wiele działań związanych z ekologią począwszy od działalności gospodarstw ekologicznych po np. produkcję ekologicznych produktów, ziołolecznictwo. Zarówno w gminie, jak i w jej bliskim sąsiedztwie jest wiele osób zainteresowanych ornitologią. Hanneńskie łąki nie tylko są inspiracją dla malarzy, ale także ważnym miejscem dla ornitologów. To w okolicy Holeszowa Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków realizuje jeden ze swoich projektów. Gminę odwiedzają stale także znani ornitolodzy np. dyrektor Warszawskiego ZOO i znany pisarz książek ornitologicznych Andrzej Kruszewicz, a dołączają do nich mieszkańcy i mieszkanki zainteresowani ptactwem. W jednej z sąsiedniej parafii jest także proboszcz zajmujący się ornitologią i udostępniający na stronie internetowej wiele interesujących treści.⁵

W Holeszowie mamy łąki, one są objęte programem ornitologicznym. Jest taka kapliczka drewniana zrobiona przez stolarzy dla ornitologów, kolejny punkt odwiedzany przez turystów.

Wypowiedź osoby uczestniczącej w badaniach

Przyroda, jej poznawanie, rozumienia działania ekosystemu, tradycyjne sposoby uprawy, znajomość ziół i grzybów, przydomowe ogródki i szacunek dla przyrody to tematy wskazywane w badaniach, jako interesujące i ważne. Mogą one być inspiracją do realizacji działań kulturalnych: *Dobłą drogą byłoby bardziej zaangażowanie dzieci w inicjatywy, (...) ale włączyć trzeba w małe inicjatywy, np. zakładanie ogródków warzywnych przy szkołach, praktyczne zajęcia w gospodarstwach - by dzieci mogły coś zrobić od A do Z, same zebrać, zrobić przetwory, mamy zaangażować. Uczyć praktycznej wiedzy ale też szacunku do tego, co jest wokół nas, by budzić refleksje o tym, że to wszystko jest zależne od siebie - jak mleko powstaje, czym krowa karmiona, że odchodami można nawieźć gospodarke; jak działa ekosystem.*

Wypowiedź osoby uczestniczącej w badaniach

Tym bardziej, że w obszarze gminy dominuje zatrudnienie w rolnictwie. Dzieci i młodzież interesują się tematyką związaną z uprawami i hodowlą.

Moja pasja to rolnictwo. W wolnym czasie lubię pomagać dla taty i dziadka w gospodarstwie. Lubię też spędzać czas ze zwierzętami, jeździć na rowerze i grać w piłkę.

Wypowiedź osoby uczestniczącej w badaniach, uczeń szkoły podstawowej

5 <http://www.zeszczynka.sacro.pl/index.php>

Uprawa roślin czy prowadzenie ogrodów również były często wymieniane, zarówno wśród dorosłych, jak i młodzieży szkoły podstawowej.

Ze względu na przenikanie się kultury i wątków przyrodniczych, ich znaczenia dla lokalnej tożsamości, tematy te dotyczą także dziedzictwa kulturalnego okolicy. Każdy z tych tematów jest powiązany z lokalnymi tradycjami, sztuką czy rękodziełem. Przyroda i krajobraz gminy mogą być punktem wyjścia dla plenerów malarskich czy fotograficznych, ale też dla poezji czy innych form przetwarzania.

Ulubione miejsca? Wieże widokowe, zwłaszcza na Pawlukach. Z dziećmi jeżdżę pod las w rejonie Hanny. Słoneczniki, rzepak, robimy zdjęcia. Z kolei Kuzawka to piękne polany sosnowe. I piękne wyspy przy rzece Bug, idealne na zdjęcia. Piękne plaże.

Wypowiedź osoby uczestniczącej w badaniach

Widok z wieży w Pawlukach

W badaniach mieszkańcy i mieszkanki podkreślali, że potrzebne są działania, które wzmocnią walor turystyczny tego nadbużańskiego regionu (rzeka Bug, nadbużańskie łąki, szlak Green Velo). Impulsem przyciągającym osoby z zewnątrz jest też zdaniem mieszkańców i mieszanek wartość przyrodnicza rejonu, zwłaszcza obecność rzadkich ptaków. Wspominano o turystyce skupiającej się na ich obserwacji - birdwatchingu. Ciekawą formą zajęć związanych z przyrodą i kulturą mogą być różnego rodzaju gry, rajdy związane z poznawaniem okolicznych terenów, plenery, tworzenie społecznych ogrodów, spływy kajakowe. Mieszkańcy i mieszkanki chcą wspólnie przemierzać tereny gminy, ale zależy im także na tym, by promować ją jako miejsce warte odwiedzenia.

Sami też wyrażali zainteresowanie podróżami poza gminę, np. wyjazdami do teatru, ale też spotkaniami z podróżnikami i podróżniczkami, czy innymi osobami mogącymi opowiedzieć o swoich interesujących doświadczeniach.

Integracja poprzez działanie.

Mieszkańcy i mieszkanki dużo wspominali w badaniach o trudnym czasie izolacji związanej z pandemią: zamknięcie w domu, zakaz spotkań i organizacji wydarzeń, niepewna przyszłość. Dodatkowo w gminie Hanna aktywność kulturalną utrudniały także ograniczenia wynikające z ogłoszenia stanu wyjątkowego na terenach przy granicy polsko-białoruskiej oraz remont w Gminnym Ośrodku Kultury i Sportu w Hannie. Wszystko to sprawiło, że obecnie potrzeba spotkań stała się jeszcze ważniejsza. W badaniach wskazywano zarówno dużą sympatię i przywiązanie do wydarzeń obecnych w gminie, jak i wskazywano potrzebę kolejnych. Ważna jest związana z nimi integracja międzysąsiedzka, międzypokoleniowa. Dużym zainteresowaniem cieszą się pikniki z konkursami, muzyką (koncertami i tańcami), wspólnym kibicowaniem, ogniskiem czy kinem plenerowym. Czasem podkreślano kameralny wymiar takich wydarzeń, możliwość realizacji w mniejszym gronie.

(Chciałabym wziąć udział) w niewielkich imprezach ściśle dla mieszkańców, w zajęciach warsztatowych z różnych dziedzin w spektaklach i koncertach.

Wypowiedź osoby uczestniczącej w badaniach

Działalność kulturalna powinna być przede wszystkim integrująca i nakierowana na przekazywanie tradycji. Niewielkie wydarzenia typu pikniki, pogadanki, warsztaty z i dla lokalsów.

Wypowiedź osoby uczestniczącej w badaniach

Co istotne, takie wydarzenia zdaniem uczestników i uczestniczek diagnozy mogą odbywać się także lokalnie, w poszczególnych miejscowościach, co odpowiada zarówno na potrzebę sąsiedzkiej integracji, jak i na trudności związane z komunikacją publiczną. W tym celu warto wykorzystać miejsca, które przez czas pandemii i ze względu na sytuację na granicy były niedostępne dla mieszkańców np. świetlice, remizy. Warto także działaniami kulturalnymi wspierać szkoły. Wszystkie placówki w gminie są prowadzone przez organizacje pozarządowe, co znacząco zmniejsza ich budżety. Szkoły działają dla małych, lokalnych społeczności. W mniejszych miejscowościach, jak Holeszów, Dołhobrody czy Zaświatycze, szkoły są ośrodkiem życia społeczności. Realizacja w nich działań wzmocni placówki i mieszkańców, mieszkanki.

Dotychczasowe wydarzenia są bardzo ważne dla mieszkańców i mieszanek, z chęcią o nich opowiadano i podkreślano ich znaczenie. Wspominano dożynki, kolędowanie, Dzień Strażaka, Orszak Trzech Króli, zawody wędkarskie, drogę krzyżową. Najbardziej i najczęściej wspomniano o Imieninach Hanny (Dniu Hanny). Wydarzenie traktowano, jako wyróżnik gminy, coś niepowtarzalnego i oryginalnego. Podkreśla się wyjątkowość imienin, a zwłaszcza to, że zawsze wyróżniane są osoby noszące to imię. Imieniny Hanny są zdecydowanie bardzo mocną stroną działalności kulturalnej gminy.

W lipcu są imieniny Hanny, państwo mają córkę Hanię i wszystkie Hanny są na imieninach wyróżnione, jest ich koło 12 w gminie i zawsze zostają miło potraktowane na tej imprezie.

Wypowiedź osoby uczestniczącej w badaniach

Integracja jest także ważna w perspektywie współpracy między instytucjami, organizacjami. Dzięki niej łatwiej jest działać i uzupełniać się wzajemnie, wspierać w potrzebach.

Uczestnicy i uczestniczki badań wskazywali, że ważna jest dla nich wymiana międzypokoleniowa, zwłaszcza w kontekście sztuki i tradycji ludowej.

Co ciekawe, wśród minionych wydarzeń, wspomniano także pokaz koni rasowych w Dołhobrodach. W internecie dostępny jest wciąż film z tego wydarzenia.⁶

W czasie realizacji badań diagnozy w gminie przebywało wiele osób dotkniętych kryzysem uchodźczym związanym z agresją Rosji na Ukrainę. Obecnie osób jest mniej. Jednakże jako główną drogę integracji społeczności przyjmującej i przybyłej wskazano tematykę kulinarną i wspólny stół. Gmina zrealizowała Polsko-ukraiński festiwal placków. W przyszłych działaniach warto mieć na uwadze, by cudzoziemców i cudzoziemki zapraszać do udziału w odbywających się wydarzeniach i warsztatach, począwszy od kulinarnych.

Ważną kategorią działań integracyjnych są te związane ze sportem - przede wszystkim wymieniano tu grę w piłkę nożną (orlik w Hannie i GLKS Bug Hanna) i kibicowanie oraz wędkarstwo. Te dwa sporty i środowiska z nimi związane skupiają aktywnych ludzi, wciągają do działań też młodzież. Realizowane rozgrywki piłkarskie czy zawody wędkarskie są lubiane i również integrują społeczność.

Oprócz tego osoby biorące udział w badaniach wskazywały również inne dyscypliny sportu jako lubiane (np. piłka ręczna), jak również fitness czy jogę.

Historia gminy i sołectw

Historia gminy, poszczególnych sołectw była wspominana w trakcie badań, jednocześnie sprawiała wrażenie mało poznanej. Wiele osób zna legendę o powstaniu nazwy miejscowości Hanna, przytacza się też często informacje o śladach cmentarzyska, ale brakuje pewności, co to za miejsce i o jakiej przeszłości.

W gminie realizowano już akcje mające na celu zachowanie pamiątek z życia rodzin, dawnych sprzętów oraz zdjęć. W 2020 roku ośrodek kultury realizował projekt "Czas zamknięty w kadrze - nasza dawna wieś", w którym zbierano, digitalizowano i wystawiono stare fotografie. Ważną inicjatywą było powstanie w Dołhobrodach Muzeum Ziemi Dołhobrodzkiej⁷. Jego eksponaty uzyskane były od mieszkańców i mieszkanki okolicy, a muzeum powstało oddolnie, siłami mieszkańców. Oprócz niego w Dołhobrodach można znaleźć tablice informujące o powstaniu nazwy miejscowości, jak również o historii cerkwi i kościoła. Ciekawostką Dołhobród jest również upamiętnienie budowy wodociągu w 1991 roku. W internecie dostępna jest historia gminy spisana

⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=wodbP26b8SE>

⁷ <http://obrazy-olejne.co/dolhobrody.html>

przez jednego z mieszkańców.⁸ Obecnie Muzeum już nie funkcjonuje, ale fakt dużego zainteresowania lokalnej społeczności swoją historią wart jest wzmocnienia w przyszłych działaniach.

Tablica pamiątkowa w Dołhobrodach

Ważnymi postaciami dla tej miejscowości są: pochodzący i mieszkający tu okresowo malarz Stanisław Baj, a także, zmarły niedawno, ksiądz Leszek Surma oraz o. Henryk Dejneka, zmarły na misji w Kamerunie, a także Andrzej Błyskosz działający w XIX i na początku XXw. na rzecz prześladowanej i zmuszanej do przejścia na prawosławie ludności unickiej.

W gminie interesujące są historie związane z powstaniem nazewnictwa miejscowości. Hanna zgodnie z legendą zostało nadane ze zgodą i na cześć Anny Jagiellonki, zadowolonej z przyjęcia, jakie otrzymała w osadzie. Dołhobrody, swą nazwę wywodzą od długobrodych mnichów, którzy przybyli tu uciekając przed najazdem tatarskim na Ruś Kijowską, bądź od lokalizacji po lewej stronie koryta rzeki. Historie i legendy związane z nazwami miejscowości mogą być interesującym początkiem do działań kulturalnych, np. spektakli czy gier terenowych. Nowsze dzieje okolicy to też powstanie i funkcjonowanie PGR - Państwowego Gospodarstwa Rolnego, które sprawiło, że na terenie gminy pojawili się nowi mieszkańcy i mieszkanki. PGR w czasach świetności pozwalał na dobre życie i zabezpieczał wiele potrzeb, jak choćby wydarzenia realizowane w świetlicy. Wspomnienia z czasu jego działania również mogą być tematem poszukiwań i przetwarzania w projektach.

8 http://obrazy-olejne.co/dolhobrody/NA_POBUZU-KAZIMIERZ_BAJ.PDF

Kolejnym tematem wskazywanym jako interesujący są liczne kapliczki i krzyże przydrożne. Związane z krajobrazem, są dobrym pretekstem do wędrowki pieszej lub rowerowej, a jednocześnie budzą ciekawość: dlaczego zostały postawione, w jakiej intencji, jakie historie w sobie kryją? Mapa kapliczek powiatu znajduje się na stronie Muzeum we Włodawie.⁹

Historia zapisana w zabytkach sakralnych: kościołach, kapliczkach czy cmentarzach to też historia wielokulturowości tych rejonów. Większość istniejących kościołów pierwotnie była cerkwiemi unickimi, następnie prawosławnymi. Katolicyzm stał się religią większości dopiero po II wojnie światowej i po akcji "Wisła", w czasie, której wysiedlano Rusinów (Ukraińców) zamieszkujących te tereny. Tematy te bywają trudne dla wielu społeczności. Można jednak zacząć ich odkrywanie właśnie od poznawania i zadbania o stare cmentarze - o nich nieraz wspominali uczestnicy i uczestniczki badań.

Przykład Dołhobrodów w których od dłuższego czasu społeczność zbierała pamiątki i informacje o historii miejscowości czy Hanny, w której stworzono całe centrum historyczne, pokazuje, jak wiele ciekawych wątków i biografii można znaleźć zapewne w każdej miejscowości. Poszukiwanie ich jest świetnym początkiem dla działań kulturalnych i integracyjnych.

Warsztaty i zainteresowania

Wiele mieszkańców i mieszkank, zarówno dorosłych, jak i dzieci i młodzieży wskazywało, że chętnie uczestniczą w warsztatach. Najczęściej wskazywano tematykę opisaną w powyższych punktach, ale nie tylko. Poniżej można zapoznać się ze wskazywanymi zainteresowaniami, które mogą być punktem wyjścia do tworzenia oferty warsztatów.

Specyfiką formy warsztatowej jest zazwyczaj niedługi cykl wydarzeń - czasem warsztaty są pojedyncze, czasem stanowią cykl, ale z reguły nie są całorocznym zobowiązaniem. Być może jest to ich ważną zaletą. Osoby uczestniczące w badaniach nieraz bowiem wskazywały, że w przypadku cyklicznych zajęć po jakimś czasie uczestnicy się wykruszają. Najczęściej wiąże się to z cyklem rocznym, natężeniem pracy w poszczególnych miesiącach, ale też chęcią korzystania z pogody w ciepłych dniach.

Wskazywane tematy warsztatów i zainteresowania uczestników i uczestniczek badań:

- rękodzieło (robienie na drutach, szydełkowanie, haft diamentowy, makrama, kwiaty z bibuły, kilimy, koronkarstwo)
- szycie ręczne
- warsztaty prowadzone przez twórców i twórczynie ludowe i dotyczące lokalnych tradycji
- warsztaty etnograficzne
- warsztaty i kursy kulinarne i cukiernicze
- warsztaty teatralne
- tematy związane z ogrodem, dbanie o ogród kwiatowy i warzywny, wymiana sadzonek
- florystyka, tworzenie bukietów, tworzenie lasu w słoiku
- ziołolecznictwo
- książki, czytelnictwo, spotkania autorskie
- spotkania i warsztaty dla rodziców z małymi dziećmi
- film i telewizja, wspólne plenerowe projekcje

⁹ <https://www.muzeumwlodawa.pl/mapa-krzyzy-i-kapliczek-przydroznych?p=1>

- fotografia
- sport i fitness
- koncerty rockowe
- koncerty i wspólne muzykowanie
- historia
- stolarstwo i majsterkowanie
- modelarstwo
- ozdabianie domu, dekorowanie wnętrz, przygotowywanie imprez
- działalność społeczna, filantropijna.

Tematy wymieniane przez dzieci z młodszych klas szkoły podstawowej

- rolnictwo
- zwierzęta
- klocki Lego
- malowanie, rysowanie
- gry planszowe
- gry i zabawy zespołowe, np. w chowanego, gry terenowe, siatkówka, piłka ręczna
- kosmetologia
- jeżdżenie na rowerach
- spędzanie czasu z rodziną i kolegami, koleżankami
- śpiew
- taniec
- zielarstwo
- historia
- piłka nożna
- motoryzacja
- skoki narciarskie.

Tematy wymieniane przez młodzież ze starszych klas szkoły podstawowej

- plastyka: rysowanie, szkicowanie, malowanie, kolorowanie, plenery malarskie
- media: obecność w Instagramie i innych mediach społecznościowych
- kuchnia i dekorowanie dań
- taniec: pop
- astronomia
- mechanika
- sport: jazda konna, piłka nożna, tenis, MMA, siatkówka, piłka ręczna, box
- muzyka
- gry komputerowe i planszowe, tworzenie gier i aplikacji
- przyroda: uprawianie roślin, pomaganie zwierzętom, hodowla zwierząt,
- rolnictwo
- wolontariat
- zajęcia z cheerliderowania
- kółko recytatorskie.

Młodzież szkoły średniej spędza czas przeważnie już poza gminą, ale także inni mieszkańcy i mieszkanki, w różnym wieku, szukają zajęć i możliwości rozwoju, w okolicy, głównie we Włodawie (lub Sławatycz w przypadku osób z północy gminy). Niektórzy zaznaczali jednak, że także w tym

mieście nie ma oferty, której potrzebują. Jako brakujące w gminie i w okolicy wskazywano zajęcia i wydarzenia dla najmłodszych dzieci, także w opcji wydarzeń dla rodziców i dzieci:

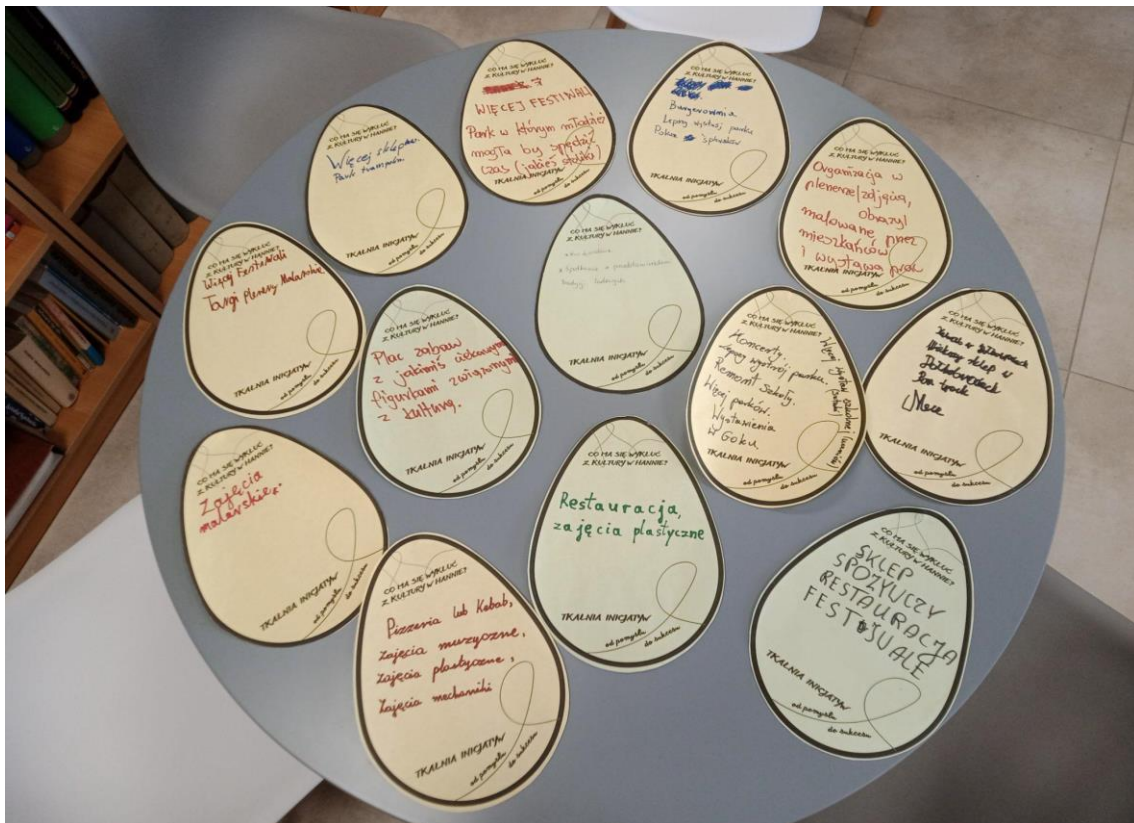
Dojeżdża się do Włodawy, 15 km niedaleko, (...) brakuje nawet zajęć dla maluchów, nie ma nawet żłobka. Jako rodzic mniej mam czasu, ale może jakieś spotkania autorskie albo spotkania przy kawie np. z innymi rodzicami? Mogłyby być zajęcia równoległe dla rodziców i dzieci. Starsze mają SKS-y, a dla maluszków nie ma nic.

Wypowiedź osoby uczestniczącej w badaniach

Z zajęć cyklicznych, które mogłyby się przydać, wskazywano ofertę rozwijającą pasje i zainteresowania dzieci: plastyczne, muzyczne, taneczne.

Dzieci i młodzież wykazały też potrzebę miejsca spotkań - czy to w plenerze, np. w parku z jakimiś stolikami, czy jako bar, bar mleczny, sieciowa restauracja albo miejsca infrastruktury sportowej, np. pumtrack, basen, kręgielnia. Najwięcej życzeń młodzież wyraziła wypełniając tzw. wiszące pytania i na spotkaniach w szkole. Oczywiście duża część z nich do miejsca typowe dla dużych miast, czy wymagające dużych nakładów finansowych, stoi za nimi jednak ważna potrzeba, którą warto mieć na uwadze - potrzeba spotkań, swojego, młodzieżowego miejsca i jednocześnie bycia "na czasie", korzystania z modnych miejsc i atrakcji.

W tej grupie wiekowej pojawiły się też sugestie większej ilości wydarzeń, koncertów, festiwali, festynów.

Odpowiedzi uczestników i uczestniczek badań w tzw. wiszącym pytaniu.

Ważne miejsca

Potencjałem w realizacji działań związanych z kulturą są miejsca wskazywane przez mieszkańców i mieszkanki jako ważne. Ważne są miejsca lubiane, miejsca z których można być dumnymi, miejsca związane z historią, czy te w których czujemy się najlepiej, Wskazywane przez uczestników i uczestniczki miejsca to zarówno siedziby instytucji, jak i miejsca prywatne czy położone w plenerze, wśród natury. W tych miejscach ludzie lubią przebywać, wiążą z nimi dobre skojarzenia, więc chętniej też pojawią się tu, by wziąć udział w wydarzeniach. W zależności od tematu i formy działań również miejsca czysto przyrodnicze mogą być przestrzenią działań kulturalnych.

Wskazywane miejsca:

- Gminny Ośrodek Kultury i Sportu w Hannie: w opinii uczestników i uczestniczek badań stanowi ośrodek życia kulturalnego gminy, realizuje większość odbywających się wydarzeń, a także różnego rodzaju warsztaty, zajęcia czy po prostu, obecnie, świetlicę dla dzieci z Ukrainy
 - centrum w Hannie wraz z parkiem im. Anny Jagiellonki: wskazywane jako ulubione zarówno przez osoby z Hanny, jak i innych części gminy, jest dumą mieszkańców i mieszanek i domyślnym miejscem spotkań i działań: *Centrum religijno-zabytkowe w Hannie, rzeka Bug. Świadczą o tym skąd pochodzimy są autentyczne, piękne i wyjątkowe. Takie nasze.*
Wypowiedź osoby uczestniczącej w badaniach
 - biblioteka jest wskazywana jako miejsce lubiane i odwiedzane, z chęcią korzysta się z wszelkich jej inicjatyw, a przychodzi zarówno po książkę, jak i po rozmowę
 - dom kultury w Dołhobrodach: choć obecnie nie ma stałego programu działania to wciąż jest wskazywany jako ważny dla społeczności, z sentymentem wspomniano czasy wzmożonej działalności placówki
 - szkoły, które oprócz edukacji stanowią ośrodek działania społeczności; w Hannie szkoła oferuje uczniom dodatkowe zajęcia; w mniejszych miejscowościach szkoły stanowią centrum życia i spotkań: *Każde zajęcia w szkole to kultywowanie tradycje, mamy fajną izbę pamięci, artefakty z lat nawet IWS, organizujemy spotkania z ciekawymi ludźmi, np. Stanisławem Bajem, teraz chcemy z panem architektem, absolwentem szkoły;*
Wypowiedź osoby uczestniczącej w badaniach.
- W przypadku szkoły w Zaświatyczach z wielką sympatią wypowiadali się o niej uczniowie i uczennice, traktujące placówkę jako swoje miejsce. W Holeszowie z kolei szkoła jest obiektem dbałości rodziców i miejscem spotkań społeczności.
- karczma Organistówka, miejsce, w którym można zjeść i spotkać się ze znajomymi
 - miejsca pamięci, np. w Kuzawce (upamiętnienie wyjazdu T. Kościuszki), pomnik powstańców styczniowych w Janówce
 - siłownie na świeżym powietrzu i place zabaw, miejsca w których najczęściej można spotkać dzieci i młodzież
 - świetlice przy OSP
 - rzeki Bug (zakola, wydmy, starorzecze, łęgi) i Hanka
 - łąki holeszowskie, tzw. ptasi raj
 - miejsca sportowe: orlik, stadion leśny, strzelnica
 - droga rowerowa Green Velo i wieża widokowa w Pawlukach
 - lasy: przy Hannie, Kuzawce, w Janówce, Kofty, Osowce, Borek, Huryce
 - starosłowiński cmentarz w lesie między Hanną a Dańcami
 - szlak nadbużański.

Osoby wypełniające ankietę opowiedziały także o tym, jaki ich zdaniem powinien być dom kultury. Wskazano, że powinien być otwarty na pomysły mieszkańców, powinien współpracować z innymi instytucjami przy realizacji wydarzeń, angażować mieszkańców i mieszkanki do tworzenia działań kulturalnych oraz udostępniać przestrzeń na potrzeby osób i organizacji działających i wspierać te osoby i organizacje.

Grupy, którym warto zadedykować działania

W procesie realizacji badań skupiliśmy się na poszukiwaniu potencjału w mieszkańcach i dziedzictwie gminy. Możemy wskazać, że w gminie jest szereg aktywnych osób, które już nieraz realizują działania, albo mają pomysły, ale ich jeszcze nie wdrożyły. Aktywne środowiska to Koła Gospodyń Wiejskich w Dołhobrodach, Holeszowie, Hannie, osoby związane ze środowiskiem seniorów, wędkarskim, z OSP, twórcy i twórczynie ludowe, osoby pracujące w szkołach, osoby związane z tematyką regionalistyki, ekologii, ornitologii.

Jednocześnie uczestnicy i uczestniczki badań wskazali grupy, którymi szczególnie warto się zająć, którzy, ich zdaniem, nie mają wystarczającej oferty, są to:

- dzieci w wieku przed-przedszkolnym
- młodzież szkoły podstawowej
- rodzice z małymi dziećmi
- osoby napływowe, które niedawno sprowadziły się do gminy
- osoby z Ukrainy (w trakcie trwania projektu grupa ta zmniejszała się).

Wspomniano także, że mocną grupą, która może być zainteresowana dedykowanymi działaniami są właściciele i właścicielki psów.

Pomysły dla przyszłych działań

Proces diagnozy potencjału gminy Hanna zakończyliśmy warsztatem z osobami, które chciały zgłosić swoje pomysły do konkursu. Na tej podstawie, oraz na podstawie przeprowadzonych wywiadów, przedstawiamy poniżej listę wskazywanych idei, jako źródło inspiracji do przyszłych działań:

- zajęcia dla rodziców z małymi dziećmi, bądź zajęcia dla rodziców równoległe do zajęć dzieci (by można było w nich uczestniczyć czekając na dziecko)
- zakładanie ogródków warzywnych przy szkołach
- wyjazd do Muzeum we Włodawie, by zyskać więcej informacji o lokalnych tradycjach
- wycieczka rowerowa szlakiem krzyży i kapliczek różnych wyznań
- przepisy i tradycje kulinarne różnych wsi, warsztaty międzypokoleniowe, wydanie książki i pokaz
- potańcówki - w przebraniach, z przyśpiewkami, tradycyjne
- konkurs fotograficzny dla dzieci na zdjęcia dotyczące lokalnej roślinności i ziół

Z kolei dzieci i młodzież szkół średnich opowiedziały o swoich marzeniach dotyczących działań i wydarzeń w gminie, były to:

- gotowanie z Magdą Gessler
- rajdy terenowe
- projekt z osobami z Ukrainy
- koncerty
- warsztaty pisania poezji i prozy
- gra w piłkę nożną lub inne treningi
- dyskoteki
- konkursy
- zawody
- ogniska

Niezależnie od tego czy i które pomysły zostaną zrealizowane w ramach projektu Tkalnia inicjatyw, powyższe propozycje mogą być podpowiedzią dla przyszłych inicjatyw ośrodka kultury i aktywnych osób w gminie.

Podsumowanie

Od czego zacząć planowanie działań kulturalnych? Na jakim potencjale je oprzeć? Poniżej przedstawiamy główne wnioski z badań, jako inspirację do tworzonych inicjatyw i przedsięwzięć.

1. Tradycja wskazywana jest jako główny skarb i wyróżnik gminy. Wszelkie działania wzmacniające lokalną kulturę są warte uwagi, np. te związane z tkactwem, tworzeniem pereborów, koronkarstwem, plecionkarstwem, wiklinarstwem, gwarą chachłacką, śpiewem (dawne melodie, śpiew gwarą), pieczeniem chleba, strojem, budownictwem chałup (drewniana architektura), budową łodzi drewnianych, malarstwem oraz dawnymi obyczajami. Obecność twórców lokalnych, którzy chcą przekazywać swoją wiedzę dalej jest wielkim atutem gminy. Jednocześnie wśród mieszkańców i mieszkanek jest zainteresowanie warsztatami z tych tematów.

2. Przyroda i krajobraz gminy również wymieniane są jako najcenniejsze walory gminy - otoczenie nie zniszczone przemysłem, malowniczy Bug, piękne i cenne przyrodniczo łąki. Przyroda, jej poznanie, rozumienia działania ekosystemu, tradycyjne sposoby uprawy, znajomość ziół i grzybów, przydomowe ogródki i szacunek dla przyrody to tematy mogące być inspiracją do realizowanych inicjatyw także w obszarze kultury. Każdy z tych tematów jest powiązany z lokalnymi tradycjami, sztuką czy rękodziełem. Interesujące dla mieszkańców i mieszkanek są także plenery malarskie i fotograficzne oparte na lokalnym krajobrazie.

3. Integracja mieszkańców - wszelkie działania kulturalne, które wzmocnią integrację - począwszy od integracji międzysąsiedzkiej, międzypokoleniowej, po tę realizowaną między organizacjami i instytucjami np. GCKiS. Dużym zainteresowaniem cieszą się pikniki z muzyką (koncertami i tańcami) czy kinem plenerowym.

4. Historia gminy i poszczególnych sołectw. Jest ona interesująca, ale mało znana przez mieszkańców. Dawne opowieści, legendy związane z gminą, jak i pozostałe zabytki, ale też ta nowsza historia, chociażby związana z działalnością PGR. Warto wykorzystać dostępne miejsca,

które przez czas pandemii i ze względu na sytuację na granicy były niedostępne dla mieszkańców np. świetlice, remizy.

5. Dzieci i młodzież. Potrzebne są działania dla młodych ludzi (którzy nie mają oferty dla siebie w gminie) i małych dzieci (którym brakuje oferty nawet poza gminą). Warto więc w inicjatywach proponować działania skierowane do tych grup wiekowych, związane z rozwijaniem zainteresowań i talentów (taneczne, malarskie, plastyczne), ważne, by stanowiły pewien cykl (więcej niż jedno spotkanie). Mogą w ten sposób być początkiem przyszłej cyklicznej oferty.

6. Prof. Stanisław Baj. Ważna jest dla mieszkańców osoba prof. Stanisława Baja, współpraca z nim czy projekty oparte na jego dorobku, dotyczące dbałości i dokumentacji dziedzictwa regionu, także mogą być interesującym kierunkiem.